

Nitlaixpowa wan nitlajkuilowa ika kuextekapan nonawatlajtol

Leo y escribo en mi lengua. Náhuatl de la Huasteca

Nawatl • Náhuatl • Nahua • Naua •
Mexicano • Mexika • Mexicanero

Ixpowalamochtli
Libro de lecturas

DIRECTORIO
Esteban Moctezuma Barragán
Secretario de Educación Pública

Rodolfo Lara Ponte
Director General del INEA

Créditos de la presente edición

Coordinación general
Celia del Socorro Solís Sánchez

Coordinación académica
Sara Elena Mendoza Ortega

Compilación
Aurelia Hernández Lara
Rutilio Méndez González
Moisés Hernández San Juan
Irineo Hernández Aguilar

Asesoría técnica
Liv Kony Vergara Romaní

Validación
Margarita de la Cruz Hernández
Silvia Magally Vázquez Ricalde
Marisol Hernández Baltasar
Agustín Reyes Antonio
Flavio Fosado Torres
Nelson Martínez Barragán

Dirección gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Seguimiento al diseño
Jorge Alberto Nava Rodríguez
Ricardo Figueroa Cisneros

Seguimiento editorial
María del Carmen Cano Aguilar

Supervisión editorial
Marlik Mariaud Ricárdez

Revisión editorial
Salvador Orozco Cruz
Verónica Cuevas Luna
Alejandro Silva Solís
Gabriel Nieblas Sánchez

Diseño y diagramación
Ricardo Valverde González
Humberto Brera Gómez
Mónica Monserrat Rivera Ochoa
Ricardo Pérez Rovira

Diseño de portada
Isabel Gómez Guízar

Ilustración
Marcos Alberto González Pérez

Fotografía
Guadalupe Velasco Ballesteros

Leo y escribo en mi lengua. Náhuatl de la Huasteca. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. 2010 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, Alcaldía Cuauhtémoc, Ciudad de México. C. P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

Algunas veces no fue posible encontrar la propiedad de los derechos de algunos textos y/o imágenes aquí reproducidos. La intención es ayudar a personas sin educación básica, y sin fines de lucro. Si usted conoce la fuente de alguna referencia sin crédito, agradeceremos establecer contacto con nosotros para otorgar el crédito correspondiente.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0500-4
ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua*. Náhuatl de la Huasteca. MIBES 3. Libro de lecturas: 978-607-9033-55-2

Impreso en México, 2019.

Tekpanmatilli

Amaiswatl

Amaiswatl

Ixnexitilli

4

Apasotl	5
Tlajtlamajketl	6
Ikso xochitl	7
Ximotlalnamikti	8
Tsojpilotlakualli	9
Tlasiwajtijkej	10
Owapatska notata	12
Pajkanemilistli	13
Wejkajya tlatempowalistli	
Tekakawako	14
Matijmokuitlelawikaj toyawalyolis	16
Tlen notatawaj techmachtijtejkej	17
Tlawelatl	18
Xokok atolli	19
Ochpanalistli	20

Tekitl tlen mochiwa kalijtik	21
Tiankis	22
Kawamaj wejkajya tlatempowalistli	23
Tlamanalistli	24
Masaatl	25
Wikamawiltilistli	26
Timosempalewiaj	27
Texixitojketl	28
Titlajtlakojtokej	29
Wikatl chokistli	30
Komontekitl	32
Tlalwilstli	34
Itlakatilis tlapetlankateotl	35

Ixnextilli

Ni amochtli moaxka pampa titlajtowa kuextekapan nawatlajtoli wan timomachtia nechikoltlamachtilli, *Nitlaixpowa wan nitlajkuilowa ika kuextekapan nonawatlajtol.*

Ipan ni Ixpowalamochtli tijpantis nejtoli tlen mosentilijki pampa tinejkej ika timopajpalewis tiyejyekos titlaixpawas ika moneltlajtol, monechikoki matilistli tlen amo owij tijkuamachilis.

Tijpantis nejtoli tlen welis tikixmajtojka, tlen moijtojtok kampa tiitstok wan sekinok tlen sejkanok ewanij inflamatilis wan innemilis.

Timitstlalwaj ximopakilismaka kemaj timomachtis xijtlalis ipan moyolo wan ipan motlalnamikilis tlen nejtoli tikixpawas wan kemaj sejkanok timomachtis iniwaya mowampoyowaj.

Apasotl

Sejselik apasotl
 onkaj nomilaj. Nochi
 kikechkokototsaj pampa
 kualli kisenkawa pilayokatsin.

Waktok wan xoxowik
 San ajkitok chachapalko,
 ni apasotl kiajwialia
 miak tlakuallistli kej:
 tochontlapanilli, etlapanilli,
 nejpaltlakualli wan sekinoj tlakualli.
 Kemaj ipowal ni apasotl
 timonemakiaj tiankis.

Ika tlalpimitl,
 masewalmej kitemowaj,
 kitlapejpeniaj wan
 kikowaj tlen xoxowik
 wan sejselik.

Ika teotlak timokowijtewaj
 tlen tikijitaj poliwi tokalijtik.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara

Tlajtlamajketl

Ipan se chinantli itokaj Kuasalinko Kuajtlan tlatilantli, tlakatki se towampo itokaj José, kitokajtiyayaj Osenkuasalinko. Kemaj kipixtoya majtlaktli wan makuilli xiwitl pejki momajmachtia achikichiwa wan yawiaya atenoj ontlatlama, kinitskiyaya istakmichimej, xolomichijmej, siwatekmej, tokoxijmej, chompetlamej, koamichimej, akamaxmej, techichimej, kosolimej, poxtamej, achmichimej, atewitlamej, wan sekinok. José kinmachtijtejki inwampoyowaj kenijkatsaj motlajtlamalisej yeka tlawel kitlasojtlakej.

Tlajkuilojketl: Irineo Hernández Aguilar

Ikso xochitl

Iksó xochitl ni se ajwiak tlakuallistli, mochiwa iksotlatsoyontli, nojkia kualli kitemiliaj wan kiazwialia paskalli. Nopa iksokuawitl tijkualiliaj ixochiyo wan tijtekiwaj ixiwiyo kemaj tijnekij titlajilpisen.

Tojwantij tlen san timasewaltsitsin nelnelia tikajwiakmatij iksotlatsoyontli. Yeka tijnekij timechmatiltisej tlaya tlakualli ika mosenkawa.

Wajka moneki ma timotookikaj iksokuawitl, wan kampa eltoka ma tijmokuitlewaj, amo tikimpeyawasej. Ni tlanamikilistli, moneki tikimpanoltisej tokonewaj wan toixwiwaj, ma axkemaj poliwi ni tlamachtilli.

Tlajkuilojketl: Irineo Hernández Aguilar

Ximotlalnamikti

Nowampoj, amo san ximosewi, amo san ximokueso, xijnemili motekij mojmotla. Ni tlalli mitstlasojtla, san moneki amo xijmakawa.

Tlan motekij amo mitsajkokixtia, xijmajkawa kuesolli ajakatipa, weyitoteko mitspalewis, san moneki xijnemili motekij.

Motata mitsmachtijki tekittl, yanopa ika timopanoltis. Tlan yanopa tijchiwas, mokonewaj mitstlaskamatilisej.

Kemaj nochi nopa kuesolli tijpanos
wan Toteko kinekis mitsnotsas,
moyolsewis ika pakilistli
pampa ta san timasewaltsij,
amo san timomakajki,
mojmotla titekitik.

Tlajkuiloketl: Moisés
Hernández San Juan

Tsojpilotlakualli

Totlai Juan kitlankechijki se tlawilankachichi wan kiasik nopa chichi kokolistli. Ichampoyowaj axkimatiyayaj kenijkatsaj kipantisej. Nopa tonalli paxaloko se wewentsij wan kiitak tlen kipantijtok Juan, kinilwi ichampoyowaj ma kitemolikaj se tsojpilotl tlen kipiya ikuanejpal chichiltik, wan ma kikuas tsojpilotlakualli, axtlano ipantis.

San konkajkej tlamatlistli, kiitatoj se tlapejketl, wan kiilwijkej ma kiteemo wan ma kimikti tsojpilotl tlen chichiltik ikuanejpal, wan kejnopa kichijki tlapejketl.

Kemaj kiaxitiko tsojpilotl, Juan isiwaj nimaj kisenkawilij tlakualli, kimakak iwewej ma moijilti tlakualayotl.

Ika nopa tsojpilotlakualli, totlai Juan mochikajki, wan pojpolijki kuekuechkokolistli.

Tlajkuilojketl: Moisés Hernández San Juan

Tlasiwajtijkej

Ne chinanko Chalinko nayopaya mochiiki se tlaixpiyalli pampa tlasiwajtijkej, tlajkotona tetlamakakej ika piyotlakualli, tototlakualli wan pitsotlakualli.

Achi teotlak mosentilijkej ichpokatl ichan nochi iteixmatkawaj, iteona wan iteotaj.

Tlaixpantenoj kisojke se petlatl, nozona kimankej se ikpalli, kampa kisewijkej ichpokatl. Iteonaj kuali kipatlak, kixilwijki wan iteixmatkawaj kitlamajmakakej wan teipan kiwewejtijken.

Se tlalochtsin asito telpokatl itatawan ika se omej iteixmatkawan, kinwikaj tlatsotsonanij. Ika miyak tlatlepanitalistli motlajtlananij kiwikasen ichpokatl.

Keman tetajmej kikixtikoj iniichpokaj wajka pejkej tlatsotsonaj kichijkej, kuikatl xochipitsawak, kej ni kixxititoy techan, kampa kinchixtoyaj ika xochikoskatl.

Telpokatl iteixmatkawaj, kichijkej se kuawitolli kisenkajtoyaj ika payoj wan ika xochitl.

Telpokatl inana kej ni kiiytoj: “Nokompaj wan nokomalej tojwantij tiseliaj moichpokaj ika nochi toyolo, namaj asikoya ipan ni yankuik ichan”.

Ichpokatl inana tlanankili: “Tojwantij tijwalikan tokonej timechmaktiliaj ika kualli”; wajka tionmotlajpalosen.

Telpokatl ya achtowi kiselijki ichpokatl kinajnowajki wan kitenamijki, teipan tetajmej kinawatejkej wan nochi ixmatinij, nojia monawatejkej tenamej, tetajmej, tetiotajwaj kemaj tlankejya monawatekij kiwikakej ichpokatl ika kalijtik.

Telpokatl wan ichpokatl kinseewijkej sansejko, se wewejtlakatl kinwewejtjiki kintlajtoltijki kenijkatsaj itstosen wan kenijkatsan motekipanosen.

Kej ni miyak kintlamajmakaken ichpokatl kitlalilijkej kostli wan pipilolli, telpokatl kikechkostijkej miyak payoj wan kimakakej iyoyon.

Ni flasiwajtilli mosenkajki ika se kualli tlaixpiyalli, tlapitskej Tekakawako ewanij.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara

Owapatska notata

Notata kiijtowa ma axtijpolokaj owapatskistli, kej ipa ma tiowatookakaj.

Ni tekitl nelia miyak ipatij wan teyolchikawa, pampa nochi timotekimakaj, tekitij tlakamej, siwamej wan konemej; tlakamej motekiwiaj ipan tekitl neltetikayoj, siwamej kichiway tlakuallistli wan kinontlamakaj tlapatskanij.

Wejka kakisti wechontok, talapich omej kawajmej tlatilanan wan omej tlakamej kikalakiaj owatl, san chocholokatok owaatl ipan akalli.

San ajwiyaxtok nektli, paxalowanij ika malwilpaj tlanekuiyan, ipan se matlatl kinekwiaj ayojtli, chayojtli, kuameyojtli wan ochonijtli.

Notata kipiki chankakaj ika owaiswatl, kualli kiilpijtij ika ikso, noponan nesi mochiwa se kualli tekitl.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González

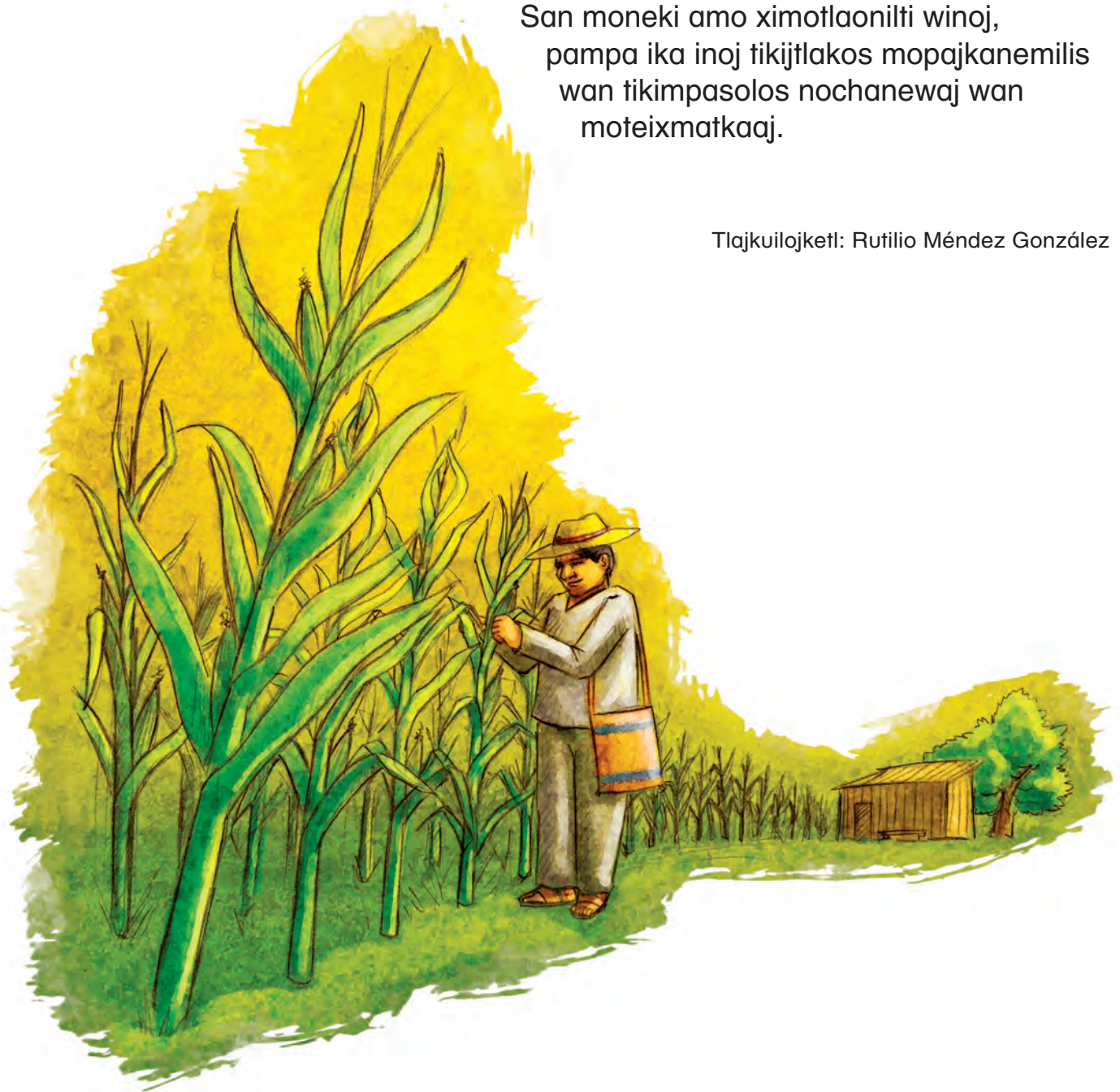

Pajkanemilistli

Xijmokuilawī wan xijtlasojtla motlakayo, kualli ximotlakualti iniwaya mochanewaj, kemaj tiaj momilaj ximowalikili kilitl o tlen tlaojonkaj momilaj, kej nopa san tiyolpaktos titekitis.

San moneki amo ximotlaonilti winoj, pampa ika inoj tikijtlakos mopajkanemilis wan tikimpasolos nochanewaj wan moteixmatkaaj.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González

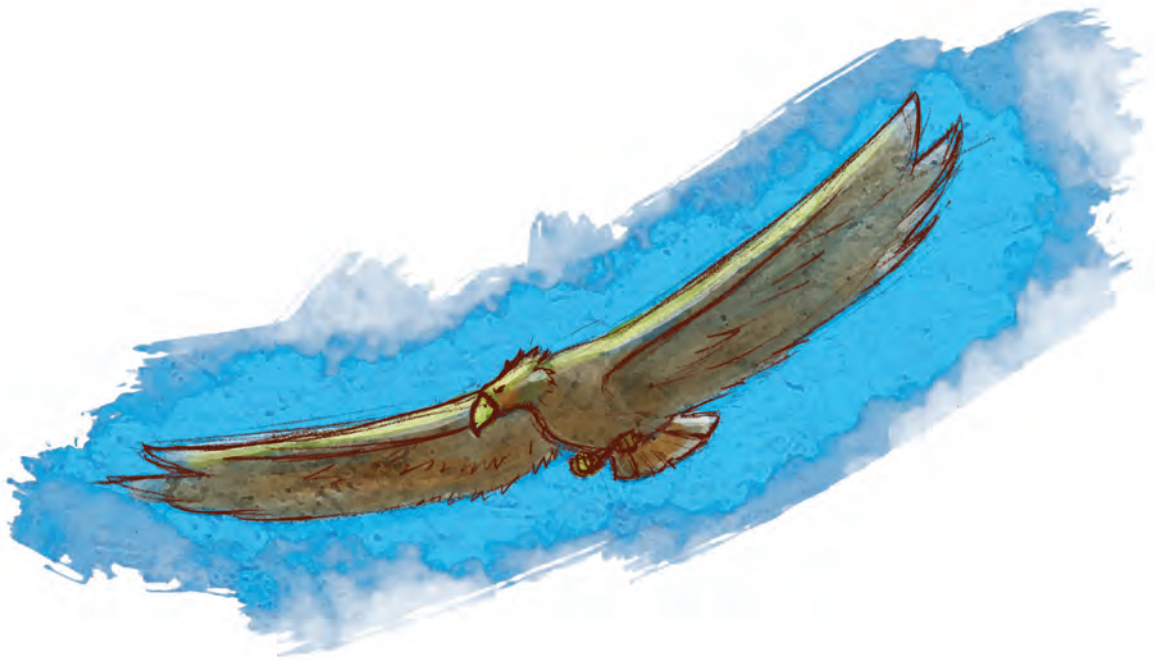

Wejkajya tlatempowalistli Tekakawako

Kiijtowaj wejkakia asikoj nejnenkamasewalmej tlatewikoj, temijmiktikoj wan techankuilikoj, nepa Kuextekapan Atlapechko wan Yawalijkan, sekij masewalmej wejka mochololtijkej, motlaatitoj ipan wejweyi kuatitlamitl, ipan tepemej, sekij momanawijkej ipan tlakoyontli wan tejitik, miyak mijkej ojtipan pampa kinajasikej nopa tlatewianij.

Se omej masewalmej tlen Atlapechko ewanij mochololtijkej, wejka nejnenkej, kej ni kiasitoj kampa momanawisej

ipan se kakawatik tetl, tlen tlatskitoya tepexitsintlan,
nopanoj kalajkej, momanawijkej, kej ni panok miyak
tonalli, masewalmej pejkej mochantiaj atlajtenoj, kej ni
kiyolitikoj chinanko Tekakawako.

Kiijtowaj ipan se tlapoyawi kemaj temitoya meetstli
wan kualtsin metstonayaya kinitakej panokej miyakej
sitlalimen tlamelajkej ika tapexitsintlan kimotlatoj
kakawatik tetl, kej ni poxonki, yeka tepexitsintlan onkaj
miyak tetl.

Namaj tlen itstokej wan tlen kipaxalowaj ni chinanko,
ayok kiitaj kakawatik tetl, san itokaj mokaajki,
Tekakawako.

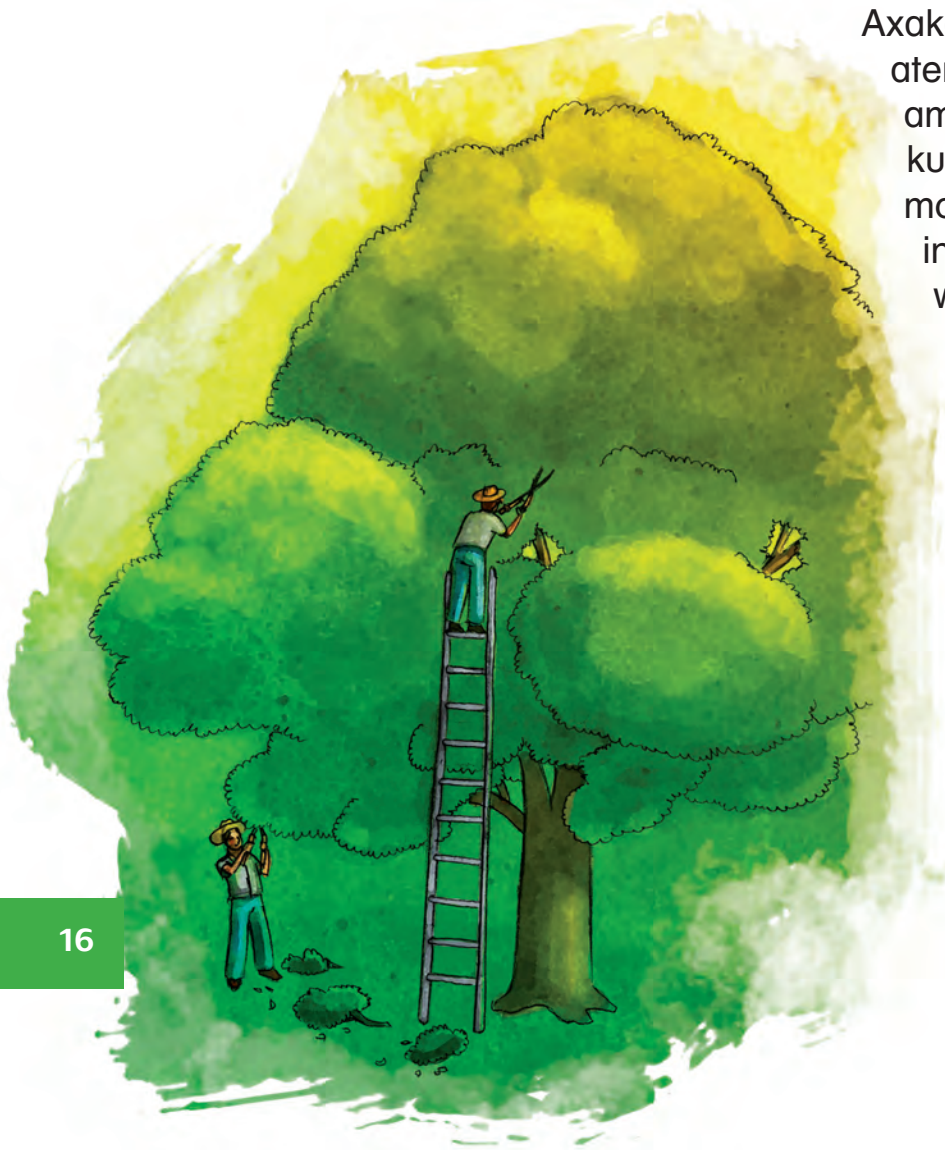
Matijmokuitlewika toyawalyolis

Namaj ni tonalli tlen tipanotiwawawij tlawel
neltlakokokapaj, ayok kineki tlakiyawis.
Weyatl, atlajtli wan ameyalotl ayok kipia miyak
atl wan masewalmej axtlenoj kichiway kenijkatsaj
kimokuitlewisej.

Axakan kitooka kuatinij
atentenōj, o kampa onkaj se
ameyalotl, sekij san achiyok
kuapeyawaj, axmoilwaj tlan
mostla wiptla titlajiyowitij
iniwaya tokonewa, toixwiwa
wan sekinok tlen tlakatise.

Achikualli noja ma
timotlalnamihtikaj, ma
tijmanawika toyawalyolis
wan tlaltipaktli.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez
González

Tlen notatawaj techmachtijtejkej

Kemaj nieliyaya nipilokichpiltsin, no tata wan nonana tlawel nechijnelijkej. Miak tlalnamikilistli techkawilijtejkej. Nikilnamiktok kemaj nonana nechwikayaya milaj tijtlaxkalwikiliyaya notata, nechilwiyaya ma axtlanoj tikijtlakokaj, ma nochi tijmokuilawikaj tlen onka milaj.

Notatawaj nechmachtijtejkej kenijkatsa nimiltekitis, nijtlasojtlas wan nijmokuilawis tlalli, yeka nikintlepanitaj wan nochipa tonalli nikinilnamiki.

Nama pewaya niwewejtia wan nochi tlalnamikilli tlen techmachtijtejkej notatawaj nikimpanoltilijkia nokonewaj. Inijwantij nojkia kiamatij miltekitisej, kitlasojtla nochi tlen kitookaj, nikita kena ajkokisasej san ika ininselti.

Tlajkuilojketl: Moisés
Hernández San Juan

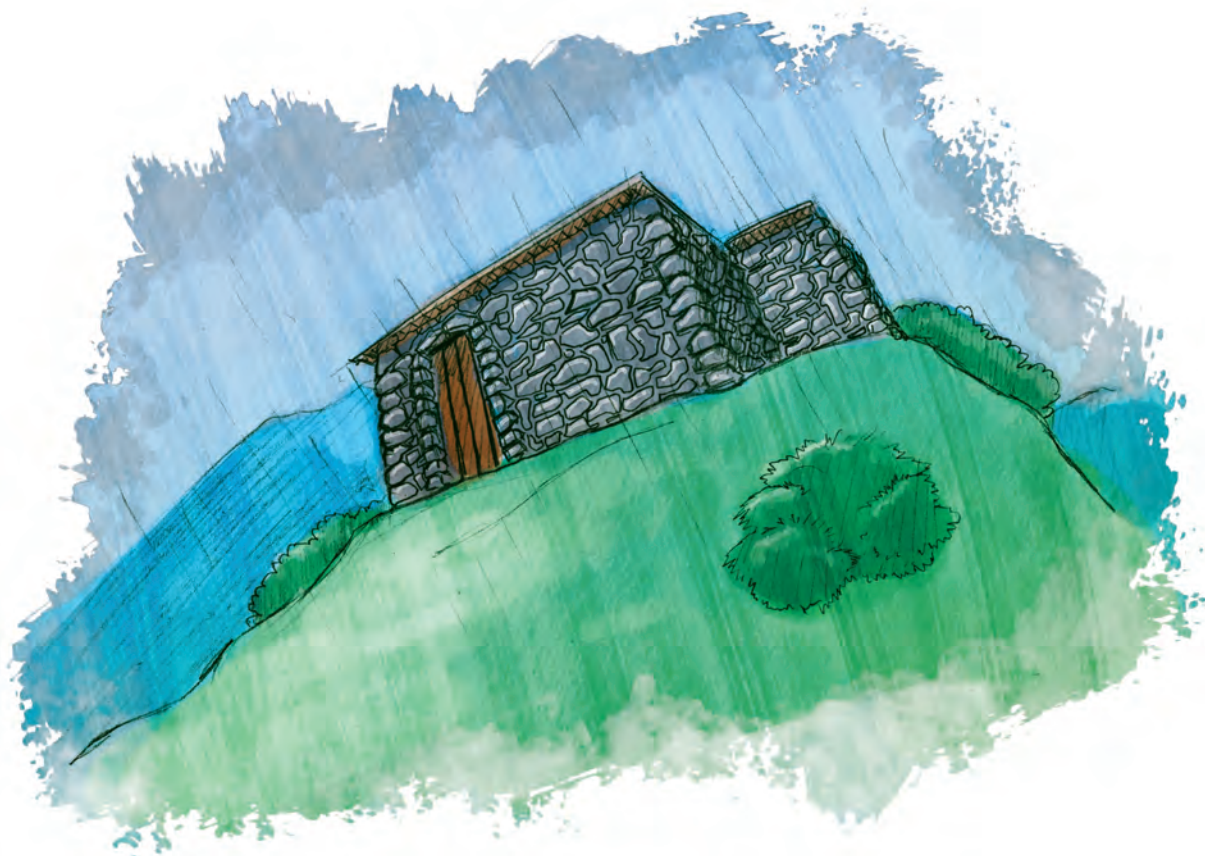
Tlawelatl

Onkak se weyi tlawelatl kemaj sanok pewayaya mochantia ipan tlaltepaktli, kiijtowaj temajmatij kiitatayayaj atsompolijtok tlamayantipan, nochi tlalli wan tepetini atsompolijkej, pampa tlakiyawiaaya nochi tonalli. Kiijtowaj asik atl echka ilwikatl.

Kimatij nochi tlalli atsompolijki, wan nopa masewalmej momanawijkej ipan se weyi tepetl, kampa kiconankej mokalchiwaj. Nochi masewajmej tlapalewijkej kichijkej tlen nama kitojkajtia tepamitl, kemaj kisenkajkej kiconankej kalchiwa wan noponaj mochantlalijkej pampa kimakaskej misawisej.

Antiwatlakamej kichijchijkej weyitepamitl tlen eltok ipan pilkuatitlantsin wan asiayaj echka ilwikatl; teipa se tlikowatl kitlajkotlapanki, yeka nama mokajki san iachiyo tlen noja eltok.

Pascual Ruiz, *Relatos tsotsiles*. Recopilación: J. Manuel Hidalgo Pérez.
Gobierno del estado de Chiapas. Traducción al náhuatl: Moisés Hernández San Juan.

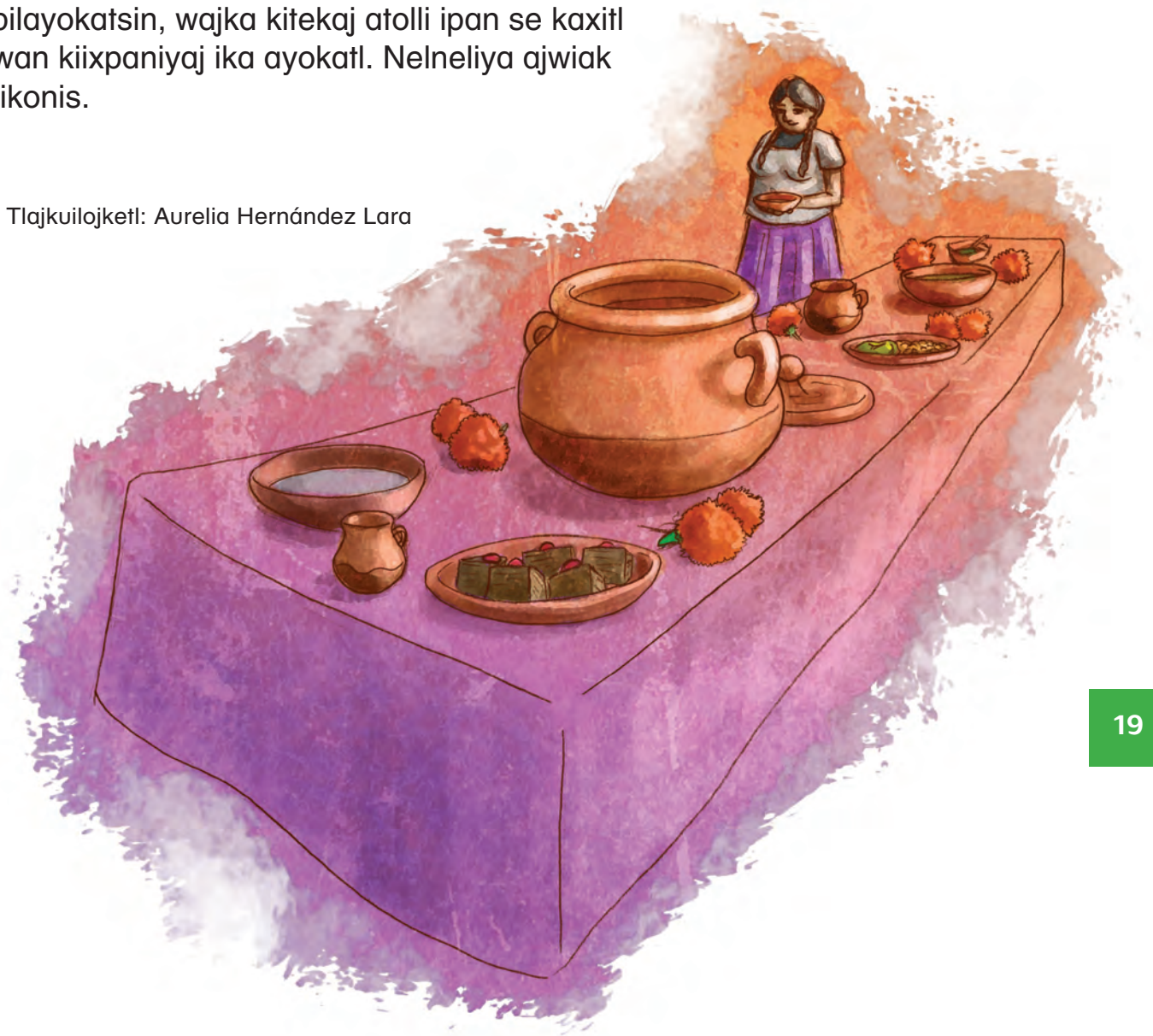
Xokok atolli

Xokok atolli ni se ajwiak tlailistli, kampawelli chinanko kisenkawaj xokok atolli. Ika Kuajtlan tlatilantli kinelchiwaj xokatolli, kionij ika ayokatl.

Xokok atolli kisenkawaj ika sintli, achtowi kiapachowan sintli, teipan simpayanaj, simpachtli kiapachowaj ipan se komitl, ika walmostla kiwatsaniyan, teipan kitsejtselowan, kiixxitiyay ipan se chachapalli, kualli kinejnelowaj ika se chajmolo.

Ayokatl kisenkawaj ipan seyok chachapalli, kualli kitemiliaj chayojtli, kolantoj, tekilitl wan xoxojchilli. Kemaj kualtixkiya pilayokatsin, wajka kitekaj atolli ipan se kaxitl wan kiixpaniyaj ika ayokatl. Nelneliya ajwiak tikonis.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara

Ochpanalistli

Ni ochpanalistli kiyejyekowaj kampaweli chinanko, tlan konetsin tlawel tsajtsi, kiochpanaj ika se tlalpimitl apasotlachpowastli, kej ni kikixtilian tlakokokayotl, teixkuajkayotl wan tlakokolijkayotl.

Nojkiya kualli kinochpanan konemey, siwamej wan tlakamej, kemaj kimachiliaj tlakayokaxanij, tlakayokuajkualoj, patstlamij, kuesiwij wan majmawij.

Kijtowaj eli pajtli kemaj motlatia o kakatsiwi apasotlachpowastli, ni xiwitl kionkawaj ipan se ojmaxalli.

Tlajkuilojketl: Aurelia
Hernández Lara

Tekitl tlen mochiwa kalijtik

Ipan kalijtik mosenkawa miyak tlamantli tekitl. Tenantli tisi, tlakualchiwa, atlakui, tlachikuenia, tlachpana, tlapajpaka, tlatlamania, tlajtsoma, nexketsa, tsopelamana, atolchiwa, tamalchiwa wan mokonemokuitlawia. Weyinana kintlamaka pilpiyomej, tlachpana, kinmokuitlawia wan kinxilwia iixwiwaj.

Okichpil tlapalewia asaka, tlatlamaka, tlachpana, tlaoya, tlasoltepewa; siwapil tlapaka, tlapajpaka wan kimokuitlawia ipilikniwan.

Tetaj kuawejwelow, sintlejkoltiya, tlaoya wan tlatlamaka.

Kej ni mosenkawa tekitl kalijtik nochi mopalewiaj, nelnelia tlawel ipatij motlepanistas ni mojmostla tekitl.

Tlajkuilojketl: Aurelia Hernández Lara

Tiankis

Altepetl Wexotlan mochiwa weyi tiankistli ipan domingo tonalli, nikaj waltiankisowaj kampaweli ewanij.

Kuajtlán ewanij, Atlapechko ewanij, Tlanchinol ewanij, Tewetlan ewanij, Xochiatipa ewanij, Xaltokan ewanij, San Juanitlan ewanij, Chikontepek ewanij, Tantoyuca ewanij, Chalma ewanij, Platón ewanij wan sekinok altepekmej wan chinankomej.

Mowalnamakiyaj wan mowalkowiyaj tomatl, chilli, apasotl, sintli, etl, kolantoj, xonakatl, iyajkilitl, alowenoj, ayojtli, chayojtli, lalax, elotl, matsajtli, koyolli, nejpalij wan sekinok tlakowalistli.

Nojkia kinamakaj chunkakaj, café, nakatl, queso, waknakatl, teksistli wan sekinok tlakowalistli. Nikan miyak tlamantli onkaj, chikiwitl, komitl, chachapalli, komalli, atekomitl, xikalli, awajkalli, ojoyli, tlaxkalyoyomitl wan sekinok tlamantli.

Tlajkuilojketl: Aurelia
Hernández Lara

Kawamaj wejkaoya tlatempowalistli

Kipia miyak xiwitl onkayayaj atl, ilwikatl wan atlapialmej. Ipan se tonalli atlapialmej monechikojkej wan motlajtlanijkej kenke axonkayayaj tlatepaktli wan kenke kichiwaskiaj ma onkas.

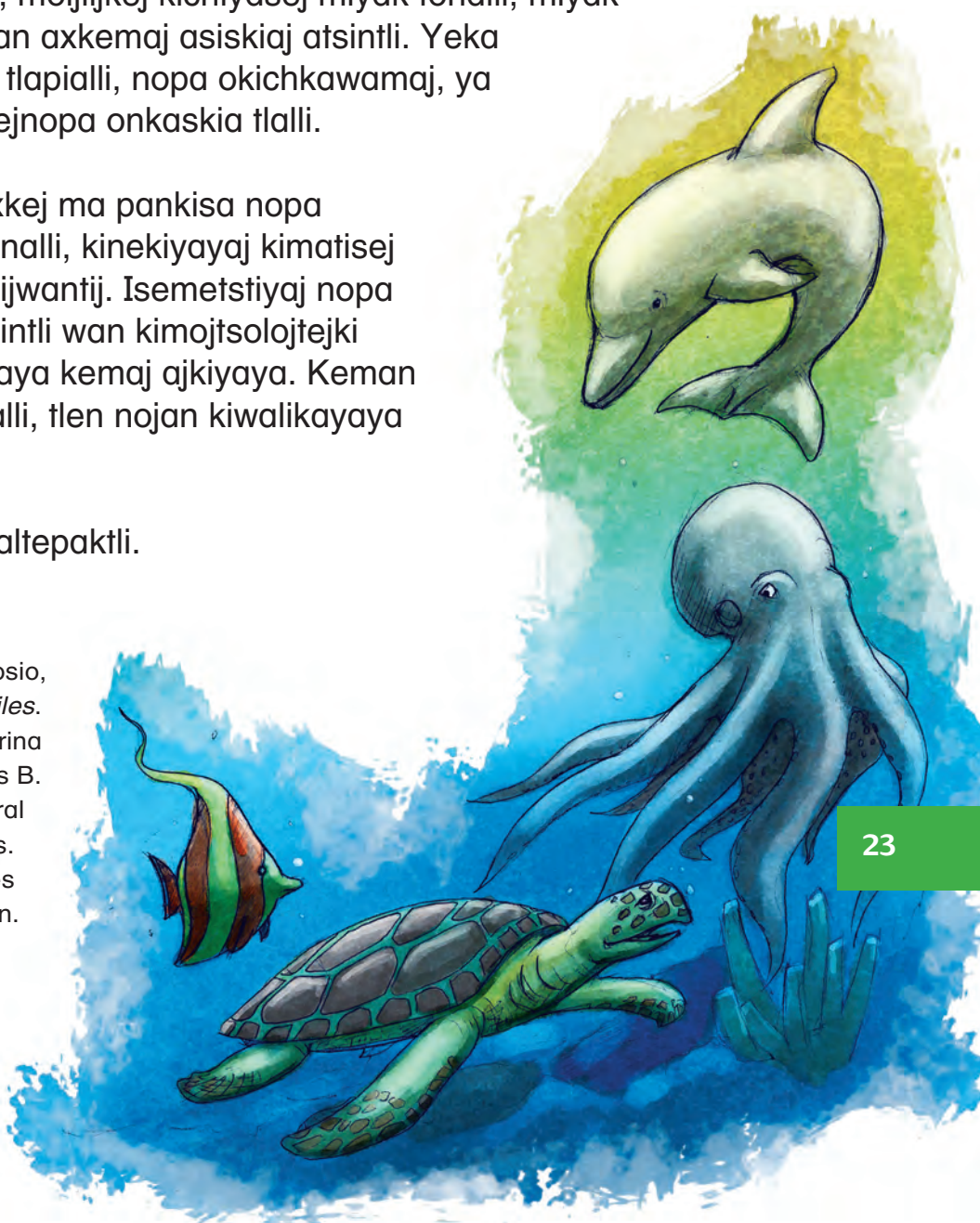
Motlajtolwijkej yasej atsintli kikuitij xalli wan kej nopa kichiwasej tlattekpaktli.

Kijitakej nelwejkatla atl, moijlijkej kichiyasej miyak tonalli, miyak meetstli, miyak xiwitl wan axkemaj asiskiaj atsintli. Yeka kititlanke tlen achi weyi tlapialli, nopa okichkawamaj, ya kikonanki ajki pampa kejnopa onkaskia tlalli.

Nochi atlapialmej kichixkej ma pankisa nopa okichkawamaj miyak tonalli, kinekiyayaj kimatisej tlan nojkia ipantik kej inijwantij. Isemetstiyaj nopa okichkawamaj asito atsintli wan kimojtsolojtejki xalli, tlen kitepejtiwalayaya kemaj ajkiyaya. Keman atsonkisako kiaxitiko xalli, tlen nojan kiwalikayaya ipan iisti.

Kej nopa mochijchijki tlattekpaktli.

Jesús Morales Colosio,
Relatos tsotsiles.
Recopilación: Alejandrina
Espinoza y Arturo Morales B.
Dirección General
de Culturas Populares.
Traducción al náhuatl: Moisés
Hernández San Juan.

Tlamanalistli

Noawi Lena motlakowito Kuajtlan, nochi tlamanantli tlen tlatekiwis ipan mijkailwitl. Kijitowa keman tlamanalistli kiwikas tamalli, chokolatl, pantsin, lalax, kakawatl, tlatsopekayotl, tsopelat, sempowalxochitl, kantelaj, sepilkontsin ika atl, piyotlakualli, se yankuik morral, atolli, kopalli, payoj wan sekinok tlamanantli.

Kemaj asik ilwitl noawi Lena kisenkajki pitsotamalli, chokolatl, kimanki tsopelat, kichijki tsopelik atolli. Noikniwaj wan na tijpalewijkej noawi, na nijwikak tamalli ipan se yankuik chikiwitl, Lalo kiwikak se xaloj chokolatl, Pedro kiwikak kantelaj, nelax, payoj, pantsin, kakawatl ipan se yankuik morral.

Noawi Lena kiwikak piyotlakualli wan tsopelik atolli. Kemaj tiasitoj mijkatlatsakpan noawi Lena pejki tlamana kiteejtejki atolli, chokolatl, tlakualli wan tsopelat, kitlatij kantelaj, kimanki pilkontsin ika atl, kiixtsatsayatski lalax, kitlatlapatski se ome tamalli, tlapopochwijki, kikechkostij payoj kuamapelli. Achi teipan kijtoj noawi ma titlatlalanakaj kej ni nochi titlakuajkej.

Tlajkuiloketl: Aurelia
Hernández Lara

Masaatl

Kemaj tikitaj atemtil masaatl, ixnesi kekwak se kowatl tlen kiojwimolojtij kiojwi. Ipan itlakayo kiwika miyak atl tlen kimoyajtij kampa panotiaj, tlawewelotstij wan ijkinoy kinenkajti tepexitinij tlen kiyejyejchiwa totlachiyalis.

Ni atemtil kitlajpalojtikisa nopa masatepetl kampa ne achia mochantlalijtoyaj masamej. Ipan tlamayantipan kialtia xiwitinij wan sakatl tlen ika motlakualtia wakax, kuatochin, kuachakalin, kuapitsotl wan sekinok yolkamej.

Tlen mochantlalijtokej atentenoy, ika tlachikuenia masaatl, ika tlapajpakaj wan kichiwa amelli tlen ika atli, kiijtowa kiijik sesek atl.

Kemaj mosisinia, axakaj weli kiixkotona; kikomonía kuatitlamitl, tlawewelotsaj wan kichikoixkotona; kichikokixtia iojwi. Kemaj akaxantok kipia tsalantik atl; wajka kichiwa kuali inemilis; mawiltia iwaya konemej, wan kuatinij kej nopa wexotl, akuawitl, xalamatl, moskaltia atentenoy ika miak pakilistli.

Kemajtika nojkia kiasi kokolistli, wajka tikitax kiixnextia kuesolli, kakalachiwi itlakayo wan kokoyolli. Masewalmej tikijtowaj awakistla.

Ipan ni tonalli moneki ma tijtlasojtلاكaj atemtil masaatl, ma axtitemilikaj tlasolli, yon sekinok tlamantinij tlen kikolismaka, pampa nojkia tojwantij timokokolistemowaj.

Tlajkuilojketl: Moisés
Hernández San Juan

Wikamawiltistli

Timawiltisej tlakamej
timawiltisej siwamej
timawiltisej tinochi
ni kuikamawiltistli.

Achtowi ximonechikokan
achtowi ximotekpanakan
tlan nochi initstokejya
xijchiwakaj tlen kiijtowan.

Ma witonikaj tlakamej
ma witonikaj siwamej
ma witonikaj ikasampa
iwaya totlamachtijkan.

Xijtlapalokaj towampoj
xijtlapalokaj toawi
namaj ximoyowalokaj
sampa tijpewaltisej.

Tlajkuilojketl: Moisés Hernández San Juan

Timosempalewiaj

Tata Alejandro kiteki akajkapa, monemilia kichiwas achikiwitl, pampa kimati ni junio meetstli pewas tlakiawis wan tetetsiwis atl, wajka tlatekas. Kijitowa namaj ipowal moteemaj akamaxmej, yeka ipilkonewan san paktokej kipalewiaj intata.

Tetata wan ikonewan san wetskatokej ne kuatitlan, mowikilijtokej se achi atl ipan pilatekontsin, san kionmatij kionij kemaj amikij.

Paulino ya achi piltelpokatsin, kikui kuapetlal wan kuamekatl tlen achi wepaktik. Keman intata momasewis kichiwati achikiwitl ne kuamatitlaj.

Kuali kimatij kemaj kinachikiwisej akamaxmej kikuasej ajwiak akamaxtlanpanilli tlen kinsenkawilis innana.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González

Texixitojketl

Nana Julia texixitojketl nelia yejyektsin iyolo wan kimati kenijkatsaj kinkejketsas ankij molekueniaj, iyolik kinmajmachilia kanke mijkuenijtok omitl o se tlatlotl.

Achtowi tlanechikowa xiwipantli, teipan kimolonia ipan se xaloj. San yamankatotonik ika se pestetl kiapachojtij wan kitlalijtij kampa omiyolekuentokej, ijkinij kiyamanlijtij kampa moxokolijtokej, teipan iyolik wan malwilpan kinxixitojtij uan kintijtilantij; kemaj tlami itekij kinwipana ika se payoj.

Kokoxkemej nelia kitlaskamatij wan kimatlepanitaj texixitojketl, yeka nana Julia nelia kitlasojtlaj iwampoyowaj.

Tlajkuilojketl: Rutilio Méndez González

Titlajtlakojokej

Ni tonalli tlen tipanotiwajlatokej nelia tlakokokapan tiitstokej. Yeka sekij towampoyowaj pewajya mokuesowaj, mojmoston motlatsintokiliaj: ¿kenke ayoktlakiyawí?, ameyalotl, atemitl wan atlajtinij senimaya waktij.

Tokoliwaj kiijtowaj ne achia axkemaj awakiyayaj, itstoyaj michimej, namaj ayoktikinitas, nochi tlankej, nochi polijkej.

Totatawaj moilwaj tijkualankamakakejya tonana tlaltipaktli, pampa miyak towampoyowaj san kej weli kuapeyawaj wan axkemaj kitookaj se teokuawitl, tsapotl, ojoxijtlí, tsokowijtlí o se tempixkistli.

Kampa tlayij tlajchinowaj, nimaj kiixtlamiltia tlalli, pajpankisa tetinij wan teipan ayoktlaeli. Tlan axtimoyoltejteemowaj, san tepetlatl wan atetipamitl tikinkawilijteewasej tokonewaj.

Tlajkuilojketl:
Rutilio Méndez González

Wikatl chokistli

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Se ijnalok nimitsilwia
Xinechchiwili se tlaxkalli noyolo (moompawis)

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Ta ya ni tinechnankilia
Namaj axonka nextamalli noyolo (moompawis)

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Namaj axonka nextamalli
Yeka nimochochilia noyolo

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Na nimotlajtlanilia
Kenke timochokilia noyolo (moompawis)

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Welis ta timoilwia
Yon ankij mitsiknelia noyolo (moompawis)

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Yon ankij mitsiknelia
Yeka timochokilia noyolo

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Na maskej niwintiketsin
Namaj nimitsiknelia noyolo (moompawis)

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Nojkia na niwewentsin
Yeka nimochoikia noyolo (moompawis)

Ay la, la, la. Ay la, la, la
Yeka nimochoikia
Ta noya tipiltendantsin noyolo

Adaptación al náhuatl: Roberto Escalante (Trío Calamar).
Recopiló: Rutilio Méndez González. (Wapanko)

Komontekitl

Asijka lunes tonalli. Tekichijketl tlen techyekana iniwaya topilemej yewaja tlatsiliniyaj pampa kejnopa kininotsaj nochi masewalmej ma moechkawikaj komontekitisej.

Se ome masewalmej tlen asikojya kiconankejya awilkamatij, sekij kiijlamiki nochi tlen impantitok kampa ontekipanoj, nojkia kiilnamikij piltekitsitsi tlen kiijitaj kualli mochiwaskia wan kiyeknextiskia tochinanko.

Kemaj tekichijketl kiitak nochi timosentiliykejya konanki kintlajtolwia inintopilejwaj, kemaj tlankia kinmatiltia kenijkatsaj mochiwas tekitl kikonanki techkamawia kej ni:

Tijpewaltisejya titekitisej. Achtowi tijtlamewisej nochi kaltitlanweyojtli, kejnopa kualtsin tlaixnextis, ni tekitl tijchiwasej kasampa, kemaj titlamisejya timoxelosej: se ome kipanpakatij amelli, sekij kitlamewitij teopankalli wan kaxtolli towampoyowaj yasej tlaixwitekij apanweyojtli. Nijtitlanis se topilej kampa initstosej, ya imechwikilis atl tlen ika imechamakas, kejnopa axkana inkijtosej axnimechtekowa. Wajka kejnopa tijchiwasej.

San ontlanki kamati tlen texyekana nochi tojwantij tijkonankej titekitij. Axakaj masewalli kiixpano totekichijkaj, nochi tlen tiitstokej ipan chinanko tijtlepanitaj wan tijkakilia itlanawatil, kejnopa tipanotiwawalawij.

Ika teotlak sampa technechikoj totekichijkaj kampa tomosentiliaj, noponej kikixtij iama wan techilwijki ma tijtlakakilikaj totokaj wan ma titlanankilisej, kejnopa motlajtlachilis ajkia inijuanti mokaajkej. Kemaj tlankia techpanoltia amatipa techmakajki ma tiyakaya tochajchaj. Wajkaya timosemankej.

Tlalwilistli

Kemaj asi se konetsin, tetajmej nimaj mokuatotoniyaj, pampa ni konetsin moneki motlikixtis wan mokuaahtis, mokamanalwaj tetajmej kiixpejpenaj akajya inijwantij kitlalwitij, kemaj kiixyejyekojkejya, tetaj kikowa se pitsajlemetej winoj ika ontetlalwaj, kej ni kisenkawaj tlajtoli: “Na niwalaj nimechpaxalowaj pampa nimechtlapejpenijtok inmojwantij inkontlalanaskiyaj nopilkonej tlen sanok tlakaktok, nosiwaj wan na timechtlachilijkej inmojwantij welis intechchiwilisej ni kualli tlakayotl”.

Kej ni tlanankiliyaj tlen kintlalwaj: “Tlanintechilnamijkej ika nopa pilkonetsin, tojwantij tijseliaj inmotlajtol ika kualli, wajka techonchiyasej nojwaj timonejnemilisej, ne achi timechmatiltisej, kemaj mokuaahtis pilkonetsin”. Tetaj kiijtowa: “Wajka xikonselikaj se pilkentsin flatsikuintli, nopeka chikueyi timechpaxalokij”.

Tetajmej kisenkawaj tlatlalwili ika se kualli tlajpaloli kiwikaj pantsin, tamalli, winoj se omej xapoj, omej kantelaj wan se komitl tsopelik xokok atoll, kej ni kitemachiyaj kamanalli. Kemaj mokuaatij konetsin kimakakej se yejyektsin ikuatsajka, weweyak iyoyoj, chipawak kantelaj, xoxoktik ikos wan chichiltik ipipilol, kuajkualtsin mokuaahtij konetsin.

Tlajkuiloketl: Aurelia
Hernández Lara

Itlakatilis tlapetlankateotl

Nopa tlapetlantli tlen tikitaj keman tlakiyaw
san wewentsitsi kimatij kenijkatsaj yolli,
kej ni pewa: nimechompowilis.

Se tonalli itstoyaj huichol motokiliyanij
tlen ika weyi tonalli kipixkej se ininkonej.
Keman ni konetl moskaltijki, kiajwak itata
wan kistejki ichaj, mowik ika seyok tlakatl
ichaj.

Kampa itstoya tlajtlanki kuawitsoktsitsij
ika tlapewati. Nopa tlakatl kineltokilijki
tlen tlajtlanki okichpil wan kichijchiwilijki
makuilli tlamintli tlen ika kinmiktiyaya
tleweli kuatitlan yolkamej. Se tonalli
kamatki iwaya nopa tlakatl wan
kiilwijki kistewasa. Nopa tlakatl
axyejatki kikuatlanki ma axkistewa,
wan kej ni kiijtojtejki: “Ma texchiyakaj
notatawaj ipan chikuasej tonal, na
nimoixpantis kampa kisa tonatij. Ma
kiixpantikaj se wajkalli ichkatl wan ma
techsenkawilikaj tlamintli”.

Ipan chikuasen tonalli moixnextij
kampa kisa tonati se chipawak
ayawitl, mosepanoj kemaj
itatawaj kiixpantiyayaj ichkatl.
Noponej kisayaya tlapetlantli
tlen kinmajkawiliyaya itatawaj

kej san tlikowatl. Kemaj tlankia kichiwa ni
tlamantli, mokuepki se toteko; se toteotsin
itlayolmelajkaj.

Naman nochan ichkatl tlen
kiixpantia kemaj onkaj se ilwitl,
keman motlasenkawiliaj, kimajtokej
kejiwak se mixtli o ayawitl, nopa
pitsajatl kejiwak toixayoj wan nopa
tlikowatl ixnesi kejiwak tlamintli,
tlen kisenkajki totekoj. Ni tonalli
moijotwa keman ipowal tlakiyawi,
tlapetlanteotl kimajkawa tlikowatl.
Tlan axpanotoskia nochi ni
tlamantli, namaj axtikitaskiaj
kenijkatsaj mochiwa tlapetlantli.

Héctor Montoya, *Relatos huicholes*,
Wixarika' Ixatsikayari. Departamento
de Estudios en Lenguas Indígenas,
Universidad de Guadalajara.
Departamento de Educación Indígena,
SEP-Jalisco. Recopilación: José Luis
Iturrioz Leza. Traducción al náhuatl:
Moisés Hernández San Juan.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

*Ipan ni ixpowalamochtli tijpantis
nejneltolli tlen mitskualmatis mitswikas
kampa mitsmatiltis tlen welli tlamantli,
pampa tijpantis nejneltolli tlen kipia
tlalnamikilistli wan sekinok kampa
timitsmatiltiaj axkayotl, sekinok tlamantli
tlen moneki tijmatis tlen axkana
ika timokokos wan tijmokitlawis
moyawalyolis.*

GOBIERNO DE
MÉXICO

EDUCACIÓN
SECRETARÍA DE EDUCACIÓN PÚBLICA

INSTITUTO
NACIONAL PARA
LA EDUCACIÓN
DE LOS ADULTOS

ISBN: 978-607-9033-55-2

9 786079 033552

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
San temajmakaj

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.